

KUDÜS VE OSMANLI ARŞİV VESİKALARI IŞIĞINDA YAHUDİLERİN BÖLGEYE YERLEŞMELERİ ÜZERİNE NOTLAR

MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ

PROF. DR., İSTANBUL Ü. İLAHİYAT F. ÖĞRETİM ÜYESİ.

Özet

Kudüs, Müslümanların namaz kılmak için yüzlerini döndüğü ilk kabledir. Bu sebeple o, bütün Müslümanlar için önemli ve kutsal bir mekândır. Kudüs, Ömer bin Hattab iktidara gelmeden önce Yahudi ve Hıristiyanların kontrolündeydi. Müslümanların 637 yılında burayı fethetmesi, İslam tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Burası 462 yıl boyunca Müslümanlar tarafından huzur ve barış içerisinde yönetilmiştir. Buradaki bütün dini azınlıklar Hz. Ömer'in önerdiği adalet ilkesi çerçevesinde yaşamıştır. Kudüs, Osmanlı yönetimi altına girdiği dönemlerde ise Yahudi nüfusu buralarda giderek çoğalmıştır. Yahudiler burada Osmanlı yönetimi altında adaletle yaşamışlardır. Bu makalenin amacı özellikle Osmanlı döneminde Kudüs'te gelişen olaylara ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler

Kudüs, Kible, Müslümanlar, Ömer İbn Hattab, Osmanlı.

Abstract

Jerusalem is the first Qibla in other words the first destination where Muslims turned their faces to perform the salaah prayer. For that reason it is one of the most important and most sacred places for all Muslims. Jerusalem was under control of Jews and Christians before coming of Caliph Umar ibn al-Khattab to the power. The Muslim conquest of Jerusalem under the caliph Umar in 637 was clearly an important moment in the city's history. For the next 462 years, it would be ruled by Muslims, with religious freedom for minorities protected according to the Treaty of Umar. Following the Ottoman conquest the condition of the country's Jews slowly improved, and their numbers increased substantially especially with a gradual decline in the quality of Ottoman rule. This article aimed to shed light on events of that period.

Keywords:

Jerusalem, Qibla, Muslims, Umar ibn al-Khattab, Ottoman.

GİRİŞ

Müslümanların ilk kiblesi olan Kudüs'ü bağrında koruyan Filistin, binlerce yıl öncesine dayanan bir tarihe sahiptir. Kenanî Arapların ana yurdu olan bu bölge, Hz. Musa döneminden itibaren İsrail oğullarının meskûn olduğu bir mahal haline gelmiştir. Tarihi rivayetler Hz. Musa'nın MÖ 13. yüzyılda, İsrail oğullarını Mısır'dan çıkararak Filistin bölgesine getirdiğini ifade etmektedir. MÖ 586 tarihinde Babillilerin; 538 tarihinde İranlıların daha sonraki dönemlerde Roma imparatorluğunun hâkimiyetine girmiş olan bölge, sürekli kan ve gözyaşına şahit olmuştur. Nitekim miladi 70 yılı dolaylarında Doğu Roma İmparatoru Titus tarafından gerçekleştirilen katliam sonucunda da birçok Yahudi öldürülmüş, kalanların önemli bir kısmı ise bölgeden uzaklaştırılmıştır.¹ Medi-

¹ Konu ile ilgili geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: Raymond P. Scheindlin, A Short History of the Jewish People: From Legendary Times to Modern Statehood, (Oxford, Oxford Uni-

ne Yahudilerinin bu katliamdan kurtulanlar oldukları sanılmaktadır.²

Elinizdeki makale genelde Filistin özelde ise Kudüs konusuna yoğunlaşacaktır. İki parçadan oluşan makalenin ilk kısmı bölgenin Müslümanların hâkimiyetine geçişini ikinci kısımda ise Osmanlı Arşiv vesikaları merkeze alınarak bölgeye Osmanlının son dönemlerinde gerçekleşen Yahudi göçünü incelemektedir. Makalenin ikinci kısmını yazarken, yıllar önce “*Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Filistin’e Yahudi Göçü Üzerine Bir Derkenar*” başlığıyla yazdığım yazıdan önemli ölçüde faydalandığımı ifade etmeliyim.³

1. Kudüs’ün Müslümanların Hâkimiyetine Geçiş

İslam’ın nazil olduğu dönemde Hıristiyanların kontrolünde bulunan Filistin bölgesi, Hz. Ebûbekir döneminden itibaren Müslümanların yönetimine girmiştir. İslam fetihleri başladığında Amr b. el-Âs, Hz. Ebûbekir tarafından Filistin cephesine komutan olarak tayin edilmişti. Hatta Bizans’a karşı bölgede yürütülen ilk savaşlar da onun komutasında cereyan etmiş, başta Gazze ve Nablus olmak üzere birçok kent İslam topraklarına katılmıştı.⁴ Kısa süre içerisinde bölgenin önemli bir kısmını hâkimiyeti altına almayı başaran Amr, Kudüs önlerine geldiğinde şehrin kendisine teslim edilmesi amacıyla İlya Patriğine elçi göndermiştir. Patriğe teslim edilmek üzere elçiye verilen mektubu, bir taraftan Amr’ın kişiliğini yansıttığı, diğer taraftan da Kudüs fatihlerinin taleplerini içerdiği için olduğu gibi aktarmak istiyoruz. Oldukça sert ve biraz da tepeden bakan mektubun metni aynen şu şekildeydi:

versity Press, 1998); James Maxwell Mille, A History of Ancient Israel and Judah, (Nashville, John Knox Press, 1986); Martin Goodman, Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilizations, (Vintage, 2008); Salime Leyla Gürkan, Yahudilik, İstanbul: İsam Yayınları, 2008). Ayrıca bkz. Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, (Ankara: 1998), s. 271. Kur’an da Hz. Musa’nın Peygamber olarak gönderilmesi, Firavun ile mücadelesi ve İsrailoğulları’nı Mısır’dan çıkarıp Filistin’e getirmesi konusunda ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır. Örnek kabilinden bkz. Şuara 26/10 vd.; Kasas 28/7 vd.

² Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Şemsettin Günaltay, İslam Öncesi Araçlar ve Dinleri, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), s. 252.

³ Bahsettiğim yazı İslam Ülkeleri Tarih ve Coğrafya Etütleri Dergisi’ Çorum 2009’da yayınlanmıştır.

⁴ Bkz. Belazurî, Futuhu’l-Buldân, (çev., Mustafa Fayda), (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar, 1991), s.197.

Bismillahirrahmanirrahim

Amr b. el-Âs'dan İlya Patriğine

Hidayete tabi olanlara, kendisinden başka İlah bulunmayan Yüce Allah'ın ilahlığına ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman edenlere selam olsun. Emma ba'd, Rabbimizi hayırla övüyor ve kendisine çokça hamd ediyoruz. Allah, elçisi [Muhammed'i göndererek] bize merhamet etmiş, bizi onun risaletiyle müşerref kılmış, dini ile yüceltmış, kendisine itaat ettirerek bize izzet katmış, ihlaslı bir şekilde bir tek onun uluhiyet ve rububiyetini öğrenip ona inanmamızı sağlayarak bize ikramda bulunmuştur. Bizler, Allah'a hamd olsun ki, ona hiçbir şeyi eş koşmayız. Onun dışında hiçbir varlığı ilah edinmeyiz. Zaten böyle bir şey söylersek haddimizi aşmış oluruz. Allah'ı bütün eksikliklerden tenzih eder, ona hamd ve sena ederiz. Siz [Hristiyanları] çeşitli guruplara bölen Allah'a hamd olsun. Ki o, inkârınızdan dolayı, sizleri dini birçok kümeye bölmüştür ki her bir parça sahip olduğu ile sevinmektedir. Sizden kiminiz Allah'ın oğul, kiminiz ikinin ikincisi, kiminiz ise üçün üçüncüsü olduğuna inanmaktadır. Allah'a şirk koşanlar uzak olsunlar ve yok olsunlar. Allah onların söylediklerinden çok yüce ve çok uludur. Sizin izzetinizi söküp alan, hükümdarlarınızı bu topraklardan kovan, patriklerinizi öldüren; bizi ülkelerinize, malınıza ve memleketlerinize varis kılan, sizleri Allah'ı inkâr etmeniz ve ona şirk koşmanızdan dolayı zelil hale getiren ve sizi davet ettiğimiz Allah ve Resulüne imanla baş başa bırakan Allah'a hamd olsun.

Benim bu mektubum size ulaştığı zaman İslam'ı kabul ediniz ki emniyette olasınız. Şayet İslam'ı [bir din olarak] kabul etmeyecekseniz gelin size aşağılanarak ödemeniz gereken cizye hususunda anlaşma metni yazalım. Aksi takdirde kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'a and olsun ki üzerinize ardı ardına süvari ve yayalarımı göndereceğim. Bütün savaşılarınızı öldürmeden, çoluk çocuğunuzu esir etmeden sizden elimi çekmeyeceğim. [Bu durumda] sizler daha önce var olan, ancak günümüzde kendilerinden hiçbir iz kalmayan ümmetler gibi oluverirsiniz.⁵

⁵ Tarafımızdan tercüme edilen mektubun Arapça metni için bkz. Muhammed Hamidullah,

Amr b. el-Âs'ın bu mektubu kendisi de bir Hıristiyan olan Fih tarafından Kudüs'e getirilmiştir. Mektubu alan patrik, Kudüs'ün ileri gelenleriyle yaptığı istişareler sonucunda yaklaşmakta olan Bizans askerleri ile Müslümanlar arasında sürmesi beklenen savaşın sonucunu bekleme kararı vermiştir. Bunu da bir mektupla Amr b. As'a bildirmiştir.⁶

Öte taraftan Bizans askerlerinin bölgeye gelmesi üzerine Halid b. Velid komutasında güçlerini birleştiren Müslümanlar, yenilmez olarak tahayyül edilen Herakliyas komutasındaki Doğu Roma ordusunu Yermuk'ta büyük bir hezimete uğratmıştır.⁷ Bu hezimet Kudüs ile birlikte Filistin ve Suriye bölgesinin tamamını Müslümanların hücumlarına açık hale getirmiştir. Yermuk savaşından sonra Filistin cephesinin de komutasını üstlenen Ebu Ubeyde b. Cerrâh, Filistin bölgesinin büyük bir kısmını kontrol altına aldıktan sonra hiç zaman geçirmeden Kudüs önlerine gelmiş ve burada karargâh kurmuştur. Ebû Ubeyde her ne kadar şehri kuşatmış olsa da aslında Müslümanların ilk kiblesi olan bu kutsal kenti barışla ele geçirme taraftarı idi. Bu durumu şehrin yöneticisi olan patriğe gönderdiği mektuptan açıkça anlamaktayız:

Bismillahirrahmanirrahim

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tan İlya (Kudüs) Patriği ile İlya halkına,

Hidayete tabi olup Yüce ve ulu Allah ile elçisine iman edenlere selam olsun. Emma ba'd sizi Allah'tan başka ilahın olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna şahadet etmeye, gelişinde hiçbir kuşkunun bulunmadığı ahiret gününe ve Allah'ın kabirde bulunanları yeniden dirilteceğine imana davet ediyorum. Şayet bunu kabul ederseniz din kardeşimiz olur, mallarınız ve canlarınız bize haram olmuş olur. Şayet kabul etmezseniz aşağılanarak cizye ödemeyi kabul etmelisiniz. Aksi takdirde sizin içkiyi ve domuz eti ile bu dünya hayatını sevmenizden daha çok ölümü seven-

Mevmuatu'l-vesâik es-Siyasiyye: Li Ahdi'n-Nebiy ve'l-Hilafeti'r-Raşıde, (Beyrut: 1987), 474-5 (vesika numarası: 353ş).

⁶ Bu mektup ile ilgili bkz. Muhammed Hamidullah, Vesaik, 475.

⁷ Yermuk Savaşı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Belazuri, Futûh, 192-197.

lerden oluşan bir kitleyi gönderecek ve savaşçılarınızı öldürmeden, çoluk çocuğunuzu esir etmeden geri dönmeyeceğim”⁸

Ancak Ebû Ubeyde'nin bu mektubu ve tehdidi beklenen etkiyi göstermemiştir. Bunun üzerine onun komutasındaki Müslüman askerler şehri kuşatmak zorunda kalmışlardır. Ancak kutsal kabul ettikleri için tahrip etmekten kaçınmaları nedeniyle kuşatma uzun sürmüştür. Devam eden müzakereler sonucunda şehrin aynı zamanda yöneticisi olan Patrik ile anlaşma zemini doğmuş, şehrin ancak İslam Devleti'nin yöneticisine yani Hz. Ömer'e teslim edilebileceği tebellür etmiştir. Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'in gelebileceğine dair hiç ümidi olmamakla birlikte, bu isteği kendisine bildirmiştir.⁹ Durumun nazikliğini gören Hz. Ömer, hemen yola çıkmış, yanında bir tek kölesi olduğu halde yorucu bir yolculuktan sonra Kudüs'e ulaşmıştır. Şehri teslim aldıktan sonra Kudüslülere aşağıda metni bulunan bir ahitname vermiştir:

Bismillahirrahmanirrahim

Bu Allah'ın kulu Ömer'in İlyâ halkına verdiği emandır. Bu onlara mallarına, canlarına, kiliselerine, haçlarına, hasta veya sağlıklı halkına, orada yaşayan diğer halklara verilen emandır. Onların kiliselerine yerleşilmeyecek, kiliseleri yıkılmayacak, daraltılmayacak, çevresi işgal edilmeyecektir. Haçlarına veya mallarından herhangi bir şeye dokunulmayacaktır. Dinlerinden dolayı aşağılanmayacak ve hiç birine zarar verilmeyecektir. Yahudilerden hiç kimse Kudüs'te [onlarla birlikte, onların kendi mekânlarında] ikamet etmeyecektir. Kudüslüler de diğer bölge halklarının verdiği gibi cizye ödeyeceklerdir. Keza Kudüslüler Bizanslılar ile hırsızları memleketlerinden çıkaracaklardır. Onlardan Kudüs'ü terk edecek olanların da gidecekleri yere kadar malları ve canları güven içerisinde olacaktır. Onlardan her kim Kudüs'te kalmak isterse o da emniyette olacaktır. Ancak onun da diğer Kudüslülerin ödediği cizyeyi ödemesi gerekecektir. Bizanslılarla birlikte gitmek isteyen Kudüslülerin, geride bıraktıkları kilise ve haçla-

⁸ Tarafımızdan tercüme edilen mektubun Arapça metni için bkz. Muhammed Hamidullah, Vesaik, 479-80 (vesika numarası 353 ba).

⁹ Mektubun metni için bkz. Muhammed hamidullah, Vesaik, 482 (vesika numarası 353 bz).

rı ile gittikleri yere güven içerisinde varıncaya kadar kendileri ve malları emniyet altında olacaktır. Diğer bölge halklarından olup belli savaş[lar] dan önce Kudüs'te ikamet edenlerden dileyenler de burada ikamet etmeye devam edebilirler. Şayet bunlar Kudüs'te ikamet ederlerse onların da diğer Kudüslülerin ödediği cizyelerin aynısını ödemeleri icap eder. Ancak dileyen Bizanslılarla birlikte gidebilir, arzu ederse ailesine (memleketine de dönebilir). Hasadını yapıncaya kadar kendisinden bir ücret alın[a]maz. Cizye verdikleri sürece bu metinde bulunanlar Allah'ın ahdi ve resulünün zimmeti, halifelerin ve mü'ninlerin zimmeti dâhilindedir. Bu metnin yazıldığına Halid b. Velid, Amr b. el-Âs, Abdurrahman b. Avf ve Muaviye b. Ebi Süfyan şahittir. Bu metin hicri 15 tarihinde yazılmıştır.¹⁰

Halife Hz. Ömer tarafından verilen bu emannâme Haçlıların bölgeye gelişine kadar ciddi bir şekilde uygulanmıştır. Ancak bilindiği gibi Kudüs ve çevresi daha sonra haçlıların hâkimiyetine girecek ve uzun yıllar da onların kontrolünde kalacaktır. Bu dönemde sadece Müslümanlar değil, Hz. İsa'nın katilleri olarak görülen Yahudilerin de tehcire ve katliamlara maruz kaldıkları bilinmektedir. Eyyubiler dönemine kadar süren bu zulüm ve baskılar hatta katliamlar, Selahattin el-Eyyubî tarafından Kudüs'ün 1187 yılında yeniden fethiyle sona erecek, şehir dini bağımsızlığına ancak bu dönemde kavuşabilecektir.¹¹ Eyyubiler'den sonra Kudüs'ün hâkimiyetini ele geçirmiş olan Memluklar da şehrin kudsîyetine hâlel getirecek davranışlardan şiddetle kaçınmışlardır.

Kudüs 1517 tarihinde İslam'ın yeni bayraktarı olan Osmanlı'nın hâkimiyetine girmiştir.¹² Bu tarihten 1918 yılına kadar yaklaşık olarak dört yüz yıl bu

¹⁰ Bu metin ile ilgili bkz. Taberî, Tarihü'l-Umem ve'r-Rusûl, IV, 436; aynı metin Muhammed Hamidullah tarafından da aktarılmaktadır. Bkz. vesâik, 488 (vesika no: 457 elif).

¹¹ Selahattin el-Eyyubî ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Şeddâd, Siretu Selahattin el-Eyyubî, Darü'l-Menar yayınları, Kahire 2000; ayrıca bkz. Jan Vandeburie, "O, İslâm'ın Zaferi İçin Ne Çok Gayretliydi: Selahaddin-i Eyyubî'nin Kudüs Haçlı Krallığı'na Karşı Uyguladığı Strateji (1171-1187)", (çev.: Bedrettin Basuğuy), Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), I,1 (2013), s. 147-158.

¹² Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Şükran Yaşar, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar" Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, I, 2(2003), s. 105-115.

devletin yönetiminde kalmış olur. Kudüs'ü Osmanlıya katan Yavuz Sultan Selim, fethin akabinde kendisine başvuran rahip Atalya ve beraberindeki heyete bizzat kendi el yazısıyla verdiği emirnâme veya *buyruktu* Osmanlı'nın Kudüs'e nasıl baktığını gösteren en önemli vesikadır. Vesikanın bir kısmı şu şekildedir:

“Emr-i şerifim mucibince âmel, her kim bir gayrı şekil ederse ve bozarsa Allah'ü Teala'nın hışmına uğrasın. Bi-avnullahi Teala ve Resulihî Habib Kudüs-i Şerif Beytullah'a gelip Saferu'l-Hayr'ın yirmi beşinci gününde fetih-yâb olunup Rum keferesine patrik olan Atalya nâm rahib cümle rahibân ile ma'an reâyâ vü berâyâ gelip itaat ve rica ve temenâ kılmuşlardır. Kadimden vaki olan kilise ve manastırları ve ziyaretleri içeri taşrada kadimden ne minvâl üzere zabt u tasarruf edegelmişler ise ol minvâl üzere mezbûr patrik dahi zapt u tasarruf eyleye ve Hazret-i Ömer (ra) hazretlerinden olan ahitnâme-i humâyûn ve selâtîn-i mâziyeden var olan evâmir-i şerifleri mücebince zabt u tasarruf eylemek için deyu buyurdum ki hüküm-i şerifim mücebince zabp u tasarruf eyleye. .... Hazret-i Ömer (ra) Hazretlerinin ahidnâme-i hümâyûn ve selâtîn-i mâziyeden olan evâmir-i şerifleri mücebince ben dahi verdim ve buyurdum ki hüküm-i şerifim mücebince ba'del-yevm vech-i meşrûh üzere olan emrime sultan olanlar yahut vüzerâ-yı izâm ve ulema ve sülehâdan ve kadılardan ve mîrimîrân mîrlivâ voyvodaları ve beytü'l-mâl kassâmı adamları ve subaşları ve zu'amâ ve erbâb-ı timâr ve müteferrika ve çavuş ve sipah ve yeniçeri ve sair kapım kullarından her kim fesih muratları olur ise Allah'ü talanın hışmına ve gazabına uğrasın deyu bu hüküm-i hümâyûnumu mezbûrların yedlerine ibkâ edip alâmet-i şerife itimat kıldılar.”¹³

2. Osmanlı Emirnamesinde Vurgulanan Hususlar

1-Yavuz Sultan Selim emirnameyi verirken Hz. Ömer ve ondan sonra gelen hükümdarların icraatlarına atıfta bulunmaktadır.

2-Yavuz Sultan Selim bu emirname ile İslam hukukuna bağlı olduğunu, başta Hz. Ömer ve diğer Müslüman hükümdarlar olmak üzere kendinden önceki hükümdarların uygulamalarını referans aldığı göstermektedir.

¹³ Vesikanın tamamı için bkz. BOA, A. DVN. KLS. D 08

3-Yavuz, bu ahitnamesinde Kudüs'te yaşayan gayrimüslimlere sadece yaşama hakkı değil aynı zamanda bütün gayrimüslimlere tam bir dini özgürlük hatta özerklik tanımaktadır. Onların din adamlarının yanı sıra dini müesseselerinin tamamının devletin güvencesinde olduğunu ifade etmektedir. Bu emirnamede başta Kudüs olmak üzere yörede bulunan mabetler teker teker sayılmakta ve bunlara hiçbir şekilde dokunulmayacağı ifade edilmektedir. Yine bu emirnamede Hıristiyan mezhepler ve onların mabetleri de zikredilmekte devletin bu mezheplerin tamamına aynı mesafede durduğu, hiç birini diğerine öncelemediği belirtilmektedir.

4-Emirnamenin sonunda ise kendisinden sonra gelen devlet yöneticilerinin de bu emirnameye uymaları emredilmekte, uymayanlara ise beddua edilmektedir.

Yavuz Sultan Selim'in vefatı ile endişeye kapılan Kudüslü gayrimüslimler bu kez Kanun-i Sultan Süleyman'a başvurmuşlar ve bu emirnamenin yenilenmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Kanuni bizzat kendi el yazısı ile Kudüs Patriği Barmanos'a aşağıdaki hükmü göndermiştir:

“Emr-i Şerifim mücebince amel oluna feshine her kim murad ederse Allah'u teâlâ'nın azabına ve Hazret-i Resûl-i Ekrem'in hışmına uğrasın.

Kudüs-i Şerif Sancağı beyine ve Kudüs-i Şerif Kadısına hüküm ki hâlâ Kudüs-i Şerif'de sâkin olan Rum Patriği Barmanos nâm rahip der saâdetime arzuhâl sunub cennet-mekân firdevs-âşiyân merhûm ve mağfûrun leh babam Sultan selim Hân aleyhi'r-rahmetü ve 'rıdvân zaman-ı feth-i şeriflerinde olan patrik Atalya nâm rahip ve sâir rahibân tâifesi ve reâya vü berâyâ cümlesi varıp merhum babam Sultan Selim Han aleyhi'r-rahmetü ve'r-ırdvan hazretlerine rıca ve temennâ kıldılar ki kadimden vâki olan kiliseler ve manastırlar ziyaretleri ve içeri ve taşralarda kadimden ne minvâl üzere zabt u tasarruf edegeldikleri hususları yine olması evvelisi minvâl üzere zabt u tasarruf eyleyeler ve Hazret-i Ömer (ra) hazretlerinden olan ahidnâme-i hümâyun ve selâtin-i mâziyeden olan evâmir-i şerifleri mücebince merhum babam Sultan Selim Han aleyhi'r-rahmetü ve 'r-ırdvân hazretleri dâhi hatt-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûn ihsân edip buyurmuşlar ki kilise ve manastırları ve ziyaretleri ve içeri ve taşralarda olan Kamâme Kapısı karşısında

ve kible tarafında ... (belgenin sonunda ise bu hükme uymayanlara beddua edilmektedir)

Yavuz Sultan Selim tarafından verilen emirname ve Kanuni tarafından Kudüs yöneticilerine gönderilen hüküm ile belirlenen çerçeveye sıkı sıkıya bağlı kalan Osmanlı, 1918 yılına kadar kendi hâkimiyetinde kalan Kudüs'ün sadece Müslümanlar için değil diğer din mensupları için de ifade ettiği anlamın hep farkında olmuştur. Buranın sadece Müslümanların değil diğer din mensuplarının da kutsal mekânı olduğunu zihinde tutmuş ve onlar ile Müslümanların bir arada, huzur içinde, aynı mekânı paylaşmalarını sağlamıştır.

Nitekim Osmanlı,

1-Kudüs'ü Müslümanların ilk Ka'besi olarak kabul ettiği için burayı Kudüs-i Şerif olarak tesmiye etmiş ve burayı Beytullah, Harem-i Şerif olarak tesmiye etmiştir. Fetihden önce bulunan cami, medrese, tekke ve zaviyelere yüzlerce vakıf kurdurulmuş bunların ayakta durmasını sağlamaya çalışmıştır. Yanı sıra onlarca yeni cami, medrese, tekke ve zaviyenin kurulması sağlanmıştır.

2-Osmanlı Kudüs'ün bir huzur adası olmasını hedeflemiş burayı bütün din mensuplarının bir arada yaşayabileceği bir mekâna dönüştürmek için çaba sarf etmiştir. Bu dönemde sadece Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki çekişmelerde değil aynı zamanda Hıristiyan mezheplerinin birbirleriyle çekişmelerinde de sürekli hakem rolü oynamıştır. Örnek kabilinden şunları zikredebiliriz:

-Beytullah Kilisesi Rum patriğinin nezaretinde bütün Hıristiyan mezheplerince kullanımı sağlanmıştır.¹⁴

-1810 yılında Kudüs'te bulunan Kemâme Kilisesi'ne ilişkin Ortodokslar (Rumlar) ile Gregoriyanlar (Ermeniler) arasında baş gösteren anlaşmazlık Yavuz Sultan Selim'in emirnameyi esas alınarak çözülmüştür.¹⁵

-17 Ocak 1852 tarihli bir vesikaya göre Ortodoks Rumların, başta Katolikler olmak üzere diğer Hıristiyanları Hz. Meryem'in kabri başında iba-

¹⁴ Bkz. BOA, A.MKT.MHM.621/31.

¹⁵ Bkz. BOA.HAT.771/36188.

det etmelerine müsaade etmemeleri üzerine hakem olarak devreye girmiş ve bu mabetlerin Rum, Ermeni, Kıpti ve Süryaniler ile diğerlerinin ortak mekânları olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Rumlara ve diğer gruplara da bu mabetlerde ibadet etmelerine izin vermeleri emredilmiştir.¹⁶

-27 Kasım 1854 tarihli bir belgeye göre Rumlar, Latin Kökenli Hıristiyanların Kudüs'te bulunan mabetlerde ibadet etmelerine mani olmaları üzerine bunlara gönderilen bir tahriratla Latinlerin ibadetlerine müdahale etmelerinin önüne geçilmiştir.¹⁷

3-Kudüs'ün diğer dinler açısından önemini farkında olan Osmanlı, sadece Müslüman mabetlerin inşası ve korunmasıyla yetinmemiş aynı zamanda gayrimüslimlerin mabetlerinin de onarım ve inşasına olanak tanımıştır. Hatta kimi mabetleri bizzat devlet onarmıştır. Örnek kabildinden şunları sayabiliriz:

-16 Ocak 1859 tarihli bir vesikaya göre Osmanlı Kudüs'teki Yahudilere ait olan Hasidim Sinegogu'nun yeniden inşasına izin vermiştir.¹⁸

-18 Ocak 1871 tarihli bir arşiv vesikası Kudüs'ün Lid Kasabasında Müceddeden bir kilisenin inşasına izin verildiğini ortaya koymaktadır.¹⁹

7- Ağustos 1886 tarihli bir vesikada açıkça ortaya konulduğu gibi Habeşlilere Kudüs'te bir kilisenin inşa edilmesine izin verilmiş, bu da onları son derece memnun etmiştir.²⁰

4-Müslüman olan, İslam dinine de sıkı sıkıya bağlı bulunan Osmanlı sadece kendi mabetlerinin değil diğer din mensuplarının mabetlerinin kutsiyetine hâlel gelmesine, diğer din salıklarına rahatsız edecek bir düzenlemenin yapılmasına izin vermemiştir. Osmanlı bu kabil mabetleri asar-ı atikadan saymış ve bunlar ile çevresinde yapılacak olan düzenlemede asar-ı atika nizamnamesine bağlı kalınmasını emretmiştir.²¹

¹⁶ Bkz. BOA, İ.HR, 327/21168.

¹⁷ Bkz. BOA, DH.MKT, 93/61.

¹⁸ Bkz. BOA, İ.HR. 164/8787.

¹⁹ BKZ. BOA, HR.SYS, 408/6.

²⁰ BKZ. BOA, Y.A. HUS, 194/19.

²¹ Bunu örnek olarak bkz BOA, DH.MKT. 2116/103.

5-Gayr-i Müslimlerin ayinlerini huzur içerisinde yapmalarına büyük önem verilmiştir. Hatta padişahlar bu konu ile özel ilgilenmişlerdir.²²

6-16 Eylül 1535 tarihli bir vesika Osmanlı'nın Mescid-i Aksa, Hz. Meryem Kilisesi ve Kadem-i İsa kiliselerini Kudüs'ün en kutsal mekânları olarak kabul ettiğini buralarda dine aykırı davranışlarda bulunulmaması, bu mekânların temiz tutulmasına dair Kudüs beyi ile Kudüs kadısına hüküm gönderildiğini ortaya koymaktadır.²³

7-27 Ağustos 1884 tarihli bir vesikaya göre Teberiya Yahudilerinin hırsızlara karşı korunması için özel önlem alınmıştır.²⁴

8-Sadece Müslümanları değil diğer din salıklarının da eğitim ve öğretimine önem verilmiş, bunları okul açmalarına müsaade edildiği gibi teşvik de edilmiştir. Örnek kabilinden şu belgeleri zikredebiliriz:

-15 Şubat 1870 tarihli bir vesikada Paris'te bulunan Cemiyet-i Umumiye-i İsrailiye'nin Yafa'da bir tarım okulu açmalarına izin verilmiştir.²⁵

-25 Şubat 1902 tarihli bir vesika Alman imparatoru Wilhelm'in Kudüs'te bulunan özel mülkü üzerinde bir okul inşasına izin verilmiştir.²⁶

-1911 Tarihli bir vesika sadece Aclun, Hasbiye ve Maan'da otuzun üzerinde Gayr-ı Müslim okulunun bulunduğunu ortaya koymaktadır.²⁷

8-Osmanlı döneminde Kudüs'te kurulan imarethanelerden din ayırımı olmaksızın herkes faydalanabiliyordu. Buna örnek olarak Hz. İbrahim İmarethanesini verebiliriz. Hatta 1903 tarihli bir vesikaya göre buranın tahsisatı az geldiği için devlet tarafından artırılmıştır.²⁸

9-Kudüs'te bulunan yetimhaneden Osmanlı tebaası olması koşuluyla herkes faydalanabiliyordu.²⁹

10-Osmanlı kendi sınırları içerisinde yaşayan Gayr-i Müslimlerin Filis-

²² Bkz. DH. MKT, 918/75.

²³ BKZ. BOA, DVNS.MHM.d, 5/191.

²⁴ BKZ. BOA, Hr. MKT, 49/99.

²⁵ Bkz. İ. HUS, 3/1310.S/52.

²⁶ Bkz. BOA, HR. SYS, 409/6.

²⁷ Bkz. BOA, DH. UMVM, 66/47.

²⁸ Bkz. BOA; İ.EV, 1321, c/2.

²⁹ Bkz. BOA, İ.AZN, 64/1323.Z/12.

tin bölgesine yerleşmesine izin verdiği gibi yurt dışından dini amaçla bölgeyi ziyaret edenlere de imkân tanımakla kalmamış hoşgörülü de davranmıştır. Osmanlı döneminde Kudüs'te yaşamakta olan Gayr-i Müslimlerin oranı ve çeşitliliği bunu açıkça ortaya koymaktadır. 1918 tarihli bir vesika bu kutsal kentte yaşayan Gayr-i Müslimler hakkında bilgi verilmektedir.

Osmanlı, 1918 yılına kadar kendi hâkimiyetinde kalan Filistin'i birkaç sancağa bölerek yönetmiş, ancak Osmanlı'nın, özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren, zayıflamaya başlaması ile birlikte ülkenin birçok bölgesi farklı sömürgeci devletlerin iştahını kabarttığı gibi Filistin de Yahudilerin iştahını kabartmaya başlamıştır. Osmanlı'nın bu zayıflama sürecinden faydalanan Yahudiler, İngiltere, Rusya ve Fransa başta olmak üzere –sonradan bunlara Amerika'da katılacaktır– Batılı ülkelerin de desteğini alarak, bölgeyi ele geçirmek için canhıraş bir çabanın içerisine girdikleri görülmektedir. Onların telkinleriyle, batılı ülkeler tarafından, gerçekleşmesi uzun yıllara yayılan bir plan hazırlandığı ve ortak bir karar şeklinde icraya konulduğu görülmektedir. Bu plana göre ilkin bölgede konsolosluklar açılmış,³⁰ arkasından bölge ile ticaret adı altında yörede ciddi keşiflerde bulunulmuş, ticarethane adı altında bankalar açılmış, yöreyi incelemek amacıyla maden yataklarının arandığı söylenmiş ve son olarak da arkeolojik kazılar³¹ ve bilimsel araştırmalar adı altında heyetler gönderilip yerinde incelemeler yapılmıştır. Kuşkusuz bunu yörede bazı büyük projelerin icraya konulması takip etmiştir.³² Batılı

³⁰ Örneğin 08 ca 1265 tarihli Amerika'nın Filistin Konsolosluğundan İstanbul'a gönderilen Arapça bir vesika, Amerika vatandaşı olan Simth tarafından basılan ve taraflı bir takım bilgiler ihtiva ettiği için de şikayet konusu olan bir eserden dolayı, Filistin'de bulunan Amerika konsolosluğu, eserin kendilerine gönderilmesini, bu eserin vatandaşları olan Simth tarafından yayınlanıp yayınlanmadığının araştırılacağını ifade etmektedirler. [bkz. BOA, A.]DVN.DVE, 14/21.]

³¹ Filistin bölgesinde birçok batılı devlet tarafından kazı talebinde bulunulmuştur. Örneğin örneğin 1299 tarihli bir vesikada İngilizlerin talebi görülmektedir. [bkz. BOA, Y..PRK.SRN. 49/1]. Bir başka vesikada ise İngilizler'in zaman ve bölge sınırlaması yapmaksızın Filistin bölgesinde kazı yapma talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Devlet bu geniş talebi daraltmış ve sadece İrbid kasabası dolaylarında kazı yapmaları için usulüne uygun iznin verilmesi ifade etmiştir. [bkz. BOA, MF.MKT., 147, 74.]

³² Dük Destorlend'in 1883 yılında Filistin'de inşa etmeyi düşündüğü kanal bu projelerden sadece biridir. Bkz. Y..PRK.TKM., 48/7.

ülkelerin aynı tarihlerde Filistin’de açtıkları okulları da bu hedef kapsamında değerlendirmek mümkündür.³³

Batılılar Filistin Bölgesinde bu çalışmalarını yürütürken, kendi ülkelerinde de Yahudi cemaatinin organize bir yapıya kavuşması için sürdürülen çabalara hamilik, hatta fikir babalığı yapmayı da ihmal etmediği görülmektedir. Nitekim bu gayretler semeresini vermiş ve Avrupa’nın göbeğinde Basel’de *Dünya Siyonist Cemiyeti* kurulmuştur.³⁴ Cemiyet yaptığı ilk toplantıda Filistin’de Siyonist bir devlet kurmayı hedef olarak belirlemiş, devletin kurulabilmesi için de Yahudi göçünün sağlanmasını kararlaştırmıştır. Bu kararın akabinde Filistin bölgesine göç başlamıştır. Örneğin 1884 tarihli bir arşiv vesikası Osmanlı’nın tüm çabasına rağmen Romanya’dan Filistin’e yüzlerce mültecinin göçtüğünü, bunların Hayfa dolaylarında toprak satın alarak yerleşmeyi başardığını ifade etmektedir.³⁵ Filistinli yöneticilere hitaben yazılmış olan 1886 tarihli bir vesika ise ikisi Amerika vatandaşı olmak üzere toplam 272 kişiden oluşan söz konusu mültecilerin yerlerinde bırakılmaları, burada bir nahiyenin oluşturulması ve bundan sonra Filistin’e olabilecek göçün önüne geçilmesi istenmektedir.³⁶

Bölgeye göçün hızlandığı yıllarda, *Dünya Siyonist Cemiyeti*’nin kurucusu Teodor Herzl (1860-1904), Filistin’de bir İsrail Devleti kurma izni almak için müteaddit defalar İstanbul’a gelmiş ve 1893 tarihinde Hahambaşı Moşe Levi ile birlikte Sultan Abdülhamit tarafından kabul edilmiştir. Osmanlı’nın kendilerine Filistin’de bir yurt verileceğinden son derece emin olan Teodor, padişaha, devlete bağlı olan Yahudi kullarının bir talebi olduğunu, kendilerine Arz-ı mevud olarak inandıkları Filistin’in, yurt olarak verilmesini istediklerini söylemiş ve bir şükran nişanesi olarak beş milyon altını kabul buyurmalarını istemiştir. Sultan Abdülhamit onların geliş nedenleri hakkında yeterince bilgilendirilmiştir. Nitekim bu talebi şöyle olmuştur:

³³ İngiltere ve Fransa 1883 tarihinde Filistin’de yaşayan Marunî, Dürizî, Katolik ve Nusayrilere yönelik okullar açmışlardır. bkz. BOA, Y..EE..KP., 80/1.

³⁴ Cemiyet Teodor Herzl tarafından 1896 yılında Basel’de kurulmuştur. Teodor daha sonraki yıllarda bu hadise için ben size “Basel’de bir devlet verdim” değerlendirmesi yapacaktır.

³⁵ Bkz. BOA, HR.HMŞ.İŞO., 74/219.

³⁶ Bkz. BOA, DH.MKT., 83/1399.

“Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil, millette aittir. Milletim bu vatana kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır.”

Cevabı ile sert bir şekilde reddetmekle kalmamış, aynı zamanda onları huzurunda kovmuştur. Bu görüşmeden hemen sonra da Yahudilerinin Filistin'e yerleşmeleri kesinkes yasaklanmıştır. Ancak bu yasağa rağmen Osmanlı, dini mekanlara ziyaret amacıyla gelmeye çalışan Musevileri ayrı tutmaya çabalamış, ziyaretlerine mani olmakla birlikte ikamet müddetine bir tahdit getirmeye, bu süreyi bir kaç ayla sınırlandırmaya çalışmıştır.³⁷ Bu insanların söz konusu süreyi aşmamaları için kendilerine bir de belge verilmiştir. Dini amaçlar dışında gelenlerin Filistin'e girmelerine ise müsaade edilmemiştir. Buna ticaret amacıyla gelenler de dâhildir. Hatta bu durum bir devlet şurası (şurayı devlet) kararı haline getirilmiş ve Suriye Valiliği ile Kudüs Mutasarrıflığına da bildirilmiştir.³⁸ 1887 tarihli bir arşiv vesikasındaki Avusturya vatandaşı bir Yahudi'nin söz konusu süreye uymadığı için sınır dışı edilmesi örneği, Osmanlı'nın Yahudileri bu topraklara yerleştirmemek için verdiği çabayı göstermesi açısından önem arz etmektedir.³⁹ Aynı tarihli bir başka vesika İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika'nın Filistin konsolosluklarının bu duruma tepki gösterdiklerini dile getirmektedir. Söz konusu vesika Osmanlı'nın adı geçen devletlere durumu izah etmeye çalıştığını özellikle vurgulamaktadır.⁴⁰ Ancak bütün bu çabalara rağmen, özellikle Rusya'dan kitleler halinde göçün olduğu görülmektedir. Nitekim Osmanlı bu göçü durdurmak amacıyla Rusya'nın dikkatini çekmek zorunda kalmıştır.⁴¹ 1890'lardan itibaren Filistin'e Yahudi göçünü hızlandırıp burada bir Yahudi devleti kurma çabalarının arkasında daha çok Amerika ve oradaki Yahudi lobisi ile İzmir'deki uzantıları bulunmaktaydı.⁴²

Kuşkusuz Osmanlı, sadece Avrupa'da değil Amerika'da süren bu lobi faaliyetlerini ciddi bir şekilde takip etmekte ve mümkün merteye müdahale-

³⁷ Bkz. BOA, A.}MKT.MHM., 44/495.

³⁸ Örnek bir hadise için bkz. BOA, DH.MKT., 81/1541.

³⁹ Bkz. BOA, DH.MKT., 101/471.

⁴⁰ Bkz. BOA, DH.MKT., 53/1505.

⁴¹ Bkz. BOA, DH.MKT., 33/1762.

⁴² Bkz. BOA, Y..PRK.EŞA, 53/29.

de bulunmaktadır. Özellikle Amerika Yahudilerinin duygularına hitap eden gazete yazıları ve haberleri takip edilmekte, düzeltilmesi için ciddi çaba sarf edilmektedir. Örneğin 20.02.1882 tarihinde Amerika'da çıkan bir gazete-deki köşe yazılarının birinde Yahudilerin Rusya'da baskı ve zulümlere maruz kaldıkları, bunların Filistin'e göçmelerinin sağlanması gerektiği, ancak Osmanlı hükümdarı II. Abdülhamit'in buna karşı olduğu dile getirilmekte, Rusya'dan ziyade Osmanlı ve Sultan II. Abdülhamit suçlanmaktadır.⁴³ Aynı tarihte Selanik Yahudileri tarafından çıkarılan *İndependance* gazetesi de "İngiltere ve Siyonizm" ile "Filistin'deki Zavallı Kardeşlerimiz" başlıklı iki makale yayınlanmış bu makalelerde de Osmanlı sert dille eleştirilmiştir.⁴⁴ Osmanlı o tarihlerde Amerika gazetelerine yazılar yazdırarak bu insanlara ne denli hoşgörülü davrandığını anlatmaya çalışmaktadır.⁴⁵

Bin sekizyüzlü yılların sonları, Yahudilerin İsrail Devleti kurma yönündeki taleplerinin daha da arttığı yıllar olmuştur. Nitekim *Dünya Siyonistleri Cemiyeti* bu amaçla bir banka kurmuştur. Bankanın temel amacı Filistin'de toprak satın almak, buraya Yahudilerin tehcirini hızlandırmak ve bu topraklar üzerinde bir İsrail Devletinin kuruluşunu sağlamaktır.⁴⁶ Osmanlı'nın İngiltere Konsolosluğu bu durumu kısa süre içerisinde merkeze bildirmekte ve gerekli çabanın gösterilmesi hususunda dikkatlerini çekmektedir.⁴⁷

Yahudilerin bu süfli emellerinden zamanında haberdar olan Osmanlı, Yahudi lobilerinin faaliyetlerini mercek altına almış ve bunun neticesinde de Yahudilerin Filistin bölgesine yerleşmelerini yasaklayıp, bunlara toprak satışına mani olarak, bu göçün önüne geçmeye çalışmıştır. Keza bu vesileyle Filistin bölgesi sancaklarında görev yapan mahalli yöneticilere onlarca emirnamenin gönderildiği arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Bütün bu tedbirlere rağmen, gerek Osmanlı'nın vizyonuna sahip olmayan ve çoğunluğu o bölgenin insanlarından oluşan mahalli yöneticilerin ihmalkâr davra-

⁴³ Bkz. BOA, HR.SYS.,42/57.

⁴⁴ Bkz. BOA, HR.SYS., 9/2334.

⁴⁵ Bkz. BOA, HR.SYS., 34/2414.

⁴⁶ Yahudi Müstemlekesi adındaki bu banka ve faaliyetleri için bkz. BOA, Y..MTV.,22/181.

⁴⁷ Bkz. BOA, 114/181.

nışları, gerekse görevlerini suiistimal etmeleri Yahudilerin bölgede önemli miktarda toprak sahibi olmasına sebep olmuştur. Ancak bunun farkına varan devlet ilkin tapu yoklama memurlarının *Mabeyn Seneñleri* ile *tapu varakası* düzenlemelerini, bu bölgeye mahsus, geçici olarak yasaklamıştır.⁴⁸ Buna uymayan devlet görevlileri vatan haini olarak kabul edilmişlerdir. Nitekim 1892 tarihli bir vesikada “Akka Mutasarrıfı Sadık Paşa, Hayfa Belediye Reisi Mustafa Efendi, Akka Müftüsü Ali Efendi ile Hayfa Mutasarrıfı İdare Meclisi Azası Necip Efendi’nin Filistin topraklarında Yahudilerin iskânını kesin olarak yasaklayan irade-i seniyye rağmen, rüşvet karşılığında Rusya ile Romanya’dan gelen Yahudilere toprak satın iskânlarını sağlayarak vatana ihanette buldukları” açıkça ifade edilmektedir.⁴⁹ Yetkilerini kötüye kullanan ve Yafa dolaylarında rüşvet karşılığı Yahudilere toprak satışını sağlayan devlet görevlilerinden bir başkası ise kaymakam Abdusselam Efendi’dir. 1899 tarihli bir vesika, onun hakkında da tahkikat başlatıldığını ortaya koymaktadır.⁵⁰ Yahudiler bu problemi aşmak amacıyla, duyun-i umumi ile mücadele eden Osmanlıya, borçlarını ödemesi için yardım toplamayı teklif ederler. Nitekim 1913 tarihli bir vesikada Yahudilerin kendilerine toprak satışının sağlanması karşılığında Osmanlıya yardım toplamayı teklif ettiklerini ortaya koymaktadır.⁵¹ Kuşkusuz bu yıllar Osmanlı’nın ekonomik darboğaz içinde olduğu yıllardır. Duyun-i umumi ile boğuşan devlet, zaman zaman memurlarının maaşlarını vermekte bile zorlanmaktadır. Bunu bilen Yahudiler Osmanlı’ya Filistin karşılığına devletin tüm borçlarını ödemeyi teklif ederler.⁵² Osmanlı Devleti’nin başında bulunan ve uzak görüşlülüğü ile bu günleri gördüğü anlaşılan Sultan Abdülhamit bu teklifi de sert bir dil ile reddedecektir. Hatta bu dönemde satılığa çıkarılan bazı devlet arazilerine Yahudiler birkaç kat ücret teklif etmelerine rağmen, devlet zararı tercih etmekte bu arazilerin Yahudilere

⁴⁸ Bkz.DH.MKT.36/2025.

⁴⁹ Bkz. BOA, 39/27.

⁵⁰ Bkz. BOA, DH.MKT., 100/2269.

⁵¹ Bkz.BOA, HR.TO., 30/544.

⁵² Teodor Hertz tarafından Sultan Abdülhamit’e yazılmış olan 1902 tarihli bu mektup Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Y..PRK.ML., 8/23. numarada bulunmaktadır.

satışına izin vermemektedir.⁵³ Bunun üzerine Yahudiler özellikle Filistin bölgesinde ikamet iznine sahip olan Hristiyanları kullanarak Filistin'e yerleşmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu konu ile ilgili arşivde bolca vesikalar yer almaktadır.⁵⁴

Osmanlının tüm çabalarına rağmen Filistin bölgesinde günden güne artan Yahudilerin zamanla silahlı çeteler oluşturmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 1913 tarihli bir vesika Emniyet müdürlüğünden Kudüs Mutasarrıflığına çekilen bir telgrafta Yahudilerin silahlanmasının önüne geçilmesi, var olan silahlarının da toplatılması istenmektedir.⁵⁵ Bu tarihlerde Yahudiler Osmanlı karşıtı faaliyetlerini hızlandırmaktadırlar. Nitekim bu faaliyetler içerisinde bulunan Siyonistlerin lider grubundan bazıları Anadolu'nun içlerine sürgün edileceklerdir. Çorum da bu sürgünlere ev sahipliği yapmış olan iller arasında yer almaktadır.⁵⁶

Kuşkusuz I. Dünya Savaşı Yahudiler için bulunmaz bir fırsatı sağlamıştır. Zira Osmanlı savaşa girdiği Filistin'e yeterli ihtimamı gösteremediği anlaşılmaktadır. Nitekim gerek Süveyş kanalı üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen İngiltere, gerekse Yahudilere desteğini hiç esirgemeyen Fransa ve Amerika, Yahudi göçünün hızlanmasını sağlamıştır. Rusya'nın savaşa dâhil olması üzerine oradan da aynı tarihlerde göçün daha da hızlandığı görülmektedir. Avrupa Yahudileri bir taraftan bu göçü organize ederken, diğer taraftan Filistin'e göçen dindaşlarının orada tutunmaları için yardım kampanyaları başlattıkları görülmektedir. Nitekim bu amaçla 1915 tarihinde Viyana'da bir komite kurulur.⁵⁷ Bu komitenin temel amacı Avusturya-Macaristan'dan göçen Yahudilere yardım ulaştırmaktır.⁵⁸

Savaş yıllarında boş durmayan Yahudiler savaş sonrası durumu ayarlamaya çalışmaya başlarlar. Nitekim bu faaliyetlerin sonunda Amerika, Yahudilere I. Dünya Savaşı'nın bitiminde Filistin'de bir devlet kurulması

⁵³ Bkz. BOA, DH.MKT., 64/2829.

⁵⁴ Bkz. BOA, İ. MVL, 219/7348.

⁵⁵ Bkz. DH.ŞFR., 6/44.

⁵⁶ Bkz. DH.ŞFR. 235/55/-A

⁵⁷ Bkz. BOA, HR.SYS., 10/2334.

⁵⁸ Bkz. BOA, HR.SYS. 11/2334.

sözü verir. Bu haber de Osmanlının savaş sonrasında Filistin topraklarını Yahudilere satmayı kabul ettiği şeklinde basına sızdırılır. Amerika İstanbul Elçiliği kaynaklı bu haber Osmanlı Devlet yetkilileri tarafından şiddetle yalanlanır.⁵⁹ Amerika ve İngiltere tarafından organize edilen bu dezenformasyonun arkasında Orta Doğu'daki Arapların desteğini almak, onları savaşta kendi taraflarına çekme amacına yönelik olduğu aşikârdır.

Savaşın bütün hızıyla devam ettiği yıllarda bile Yahudiler bu davaya kilitlenmiş vaziyettedirler. Nitekim Sofya'da çıkan *Emashit* Gazetesindeki bir haber bunu açıkça ortaya koymaktadır. Yahudilere hitaben yazılan bu haberde Yahudilerin savaş sonrasına hazırlık yapmaları ve toplanacak olan konferansa bütün güçleri ile dâhil olmaları istenmektedir.⁶⁰ 1916 tarihli bir vesika ise Jön-Türk gazetesi sahibi Sami Hoşberg'in de Siyonist cemaati üyesi olduğu ve Yahudileri savaş sonrası konferansa hazırladığı ifade edilmektedir.⁶¹ Aynı şekilde Amerika basınında da Yahudileri savaş sonrası konferansa hazırlayan haberler çıkmaya devam eder.⁶² Hatta Yahudiler savaş sonrasında bu bölgeye yerleşmek üzere organize olmaya başlarlar. Bu durumu teşvik etmek amacıyla Avrupa ve Amerika gazetelerinde onlarca haber yayınlanır.

İngiltere 1917 tarihinde Filistin'de kurulacak olan İsrail Devleti'ni destekleyeceğini ilan eder.⁶³ Amerika da Filistin'de kurulacak olan Yahudi devlete desteğini açıklar. Nitekim 26.04.1917 tarihli Daily News gazetesinde bu meyanda bir haber çıkar. Söz konusu habere göre Amerika başkanı Wilson, Filistin'de bir İsrail Cumhuriyetinin kurulmasını kabul etmekle kalmadığı, destekleyeceğini de ifade etmektedir. Bu haberi coşkuyla karşılayan Yahudiler Amerika'nın yanında savaşa girmeye hazır olduklarını ilan ederler.⁶⁴ Kuşkusuz bu durum onları Amerika ve İngiltere'nin gönüllü casuslarına dönüştürecektir. Nitekim İngiltere 1917 yılında Filistin'e ilk çıkarma yaptığında bu Yahudilerden büyük destek görecektir. Hatta Filistin'e yerleşen

⁵⁹ Bkz. BOA, HR.SYS., 14/2334.

⁶⁰ Bkz. BOA, HR.SYS., 16/3334.

⁶¹ Bkz. BOA.HR.SYS., 23/2267.

⁶² Bkz. BOA, HR.SYS., 64. 2437.

⁶³ BOA, HR. SYS, 2333/8.

⁶⁴ Bkz. HR.SYS., 34/2434.

bu Yahudiler, Roma üzerinden söz konusu kutsal bölgeye ulaşan İngiliz askerlerine lojistik destek vermekle kalmazlar onların yanında Osmanlı'ya karşı savaşa dahi girerler. Bu amaçla bir Yahudi taburu oluşturulur.⁶⁵ Kuşkusuz bu taburun görünen hedefi Osmanlıdır. Ancak görünmeyen hedefi vardır. Bu da kısa bir süre sonra Filistinli Araplara yönelik başlayacak olan silahlı mücadeleye Yahudileri hazırlamaktır. Nitekim bu taburda eğitilen askerlerin birçoğu Filistinli Araplara yönelik mücadelede stratejist, eğitmen ve organizatör olarak görev alacaklardır.

Tabi ki bu dönemde henüz Filistinli Müslümanlara yönelik tedhiş hareketleri başlamamıştır. Zira İngiltere Arapların desteğinden yoksun kalmak istememektedir. Bunun için de son derece hassas davranmaktadır. Bölge birkaç parçaya ayrılır ve her bir parçası bir devlete dönüşecek şekilde tasarlanır. Böylece hem Arapların birlikteliği engellenmiş olur, hem de bunlar arasına ekilen fitne tohumları ile bir daha bir araya gelmemeleri sağlanır.

1918 tarihinde Filistin tamamen İngiltere'nin hâkimiyetine girmiştir. Avrupa'da Yahudi göçünü organize için teşkilatlar faaliyetlerini hızlandırır. *Stokholm Siyonist Teşkilatı* bunlardan biridir.⁶⁶ Die Zeith Gazetesi Avusturya Yahudilerinin göçüne izin verilmesini ister.⁶⁷ 18.02 1918 tarihli W. Thulstrup tarafından *Lé Illustrated Tidende* gazetesindeki yazısında İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'ndaki zaferi üzerine Filistin'in Yahudilere bağışlandığı yazılmakta ve bundan sonraki hedefe işaret edilmektedir. Bu hedef de Ermenilere devletlerini kurma şansının verilmesidir. Osmanlı kuşkusuz bütün bunlardan haberdardır. Bunları ciddi bir şekilde de takip etmektedir. Ancak savaşta yenilmiş bir devlet olarak artık yapabileceği çok fazla bir şey de kalmamıştır.⁶⁸ Yahudilerin ağızları kulaklarındadır. İngiltere ve Amerika'ya minnettardır. Nitekim *English Zionist Federation* teşkilatının başkanı Waismann, İngiltere Siyonistlerinin yıllık toplantılarında İngiltere'ye minnettarlıklarını açıkça dile getirmekle kalmaz, bu minnet-

⁶⁵ Bkz. HR.SYS., 21/2456.

⁶⁶ Bkz. BOA, HR.SYS., 28/2334.

⁶⁷ Bkz. BOA, HR.SYS., 29/2334.

⁶⁸ Bkz. BOA, HR.SYS., 35, 2885.

tarlığı ifade etmek için İngiltere kralına çıkar. İngilizler bununla da iktifa etmeyerek Filistin'e göçertilmiş olan Yahudileri bir birine bağlayacak olan *Filistin Yahudileri Teşkilatı* adı altında bir teşkilat kurdururlar.⁶⁹ Bu teşkilat daha sonra Filistin devleti teşkilatına dönüşecektir.

Aşağıda sunduğumuz vesikadan da açıkça anlaşıldığı gibi İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi Devleti kurmak istemesinin nedeni Yahudilere duyduğu sempati değildir. Aksine yörede kendisine bağlı vassal devlet kurarak Süveyş Kanalı'nın geleceğini garanti altına almak istemektedir. Başkomutan vekili Enver imzalı aşağıdaki vesika Osmanlının da bu durumun farkında olduğunu göstermektedir.

Hariciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletli efendim hazretleri

İngilizler Süveyş Kanalı tarafının şark tarafında emin bir nokta-i istinâd bulundurmak için Kudüs mıntıkasında ve İngilizler himayesi tahtında tamamıyla otonomiye mâlik veyahud tamamıyla müstakil bir hükûmet-i Museviye teşkil etmek istediğini ve bunun İtilâf hükûmetlerince kabul edildiğini Stockholm ataşemiliterimizin bir mükâleme esnasında ora hahambaşısının ifadelerinden anladığını fi 18 Temmuz sene [1]917 tarihli tahrirâtıyla bildirmektedir. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 15 Şevval sene [1]335 – Fi 6 Ağustos sene [1]333

Başkumandan Vekili Enver

ABD'nin Kongre ve Temsilciler Meclisi'nin 21 Eylül 1922 tarihli oturumunun karar bildirgesi "*ABD Filistin'de Yahudilere milli yurt kurulmasına taraftardır*" şeklinde bütün dünyaya ilan edilecektir. Bu yeni durumdan Ankara hükümeti ciddi şekilde rahatsız olur ve Filistin'in İngiliz mandasına bırakılması düşüncesi ile burada yeni bir devletin doğması fikrine sert tepki gösterir, bu durumu İngiltere nezdinde protesto eder.⁷⁰ Ancak Ankara hükümetinin gücü Anadolu sınırlarını aşmadığı için bu tepki bir anlam ifade etmeyecektir.

⁶⁹ Bkz. BOA, HR.SYS. 52/2458.

⁷⁰ Bkz. BOA, HR.SYS., 91/2470.

Osmanlı'nın yıkılması Yahudi göçünü daha da hızlandıracaktır. 1934'te Filistin'deki Yahudi nüfus 40.000 iken bir yıl sonra yani 1935'te bu oran 62.000'e yükselecektir. Bu hızlı demografik değişim 1936-1939 yılları arasında Arapları isyana sürükleyecektir. Söz konusu isyan üzerine, bütün Arapları kaybetmeyi göze alamayan İngiltere, White Document (Beyaz Belge) adıyla tarihe geçecek bir vesika yayınlayarak Yahudi nüfusunun 75.000 ile dondurulduğunu ilan etmiştir. Arapları memnun eden bu karar Amerika'nın tepkisine yol açmış ve dönemin ABD Başkanı Herry Truman, İngiltere'den derhal 100.000 Yahudi'nin Filistin'e girmesine izin verilmesini ve göç limitlerinin kaldırılmasını istemiştir. Bu tepki üzerine söz konusu karar uygulanamayacaktır. Nitekim 1940 yılına gelindiğinde Yahudi nüfusu 467.000'e yükselmiştir. Göç dalgaları sonraki yıllarda da sürekli artarak devam edecektir.

Kuşkusuz her göç dalgası, kendisine yer açmaya çalışan Yahudilerin Müslümanlara saldırmasına ve dolayısıyla bir sürü evsiz-yurtsuz Müslümanın doğmasına neden olacak; ölümler, katliamlar kan ve gözyaşının sel olup akmasıyla sonuçlanacaktır. 14 Mayıs 1948'de Tel Aviv'de bir araya gelen *Yahudi Milli Konseyi*, bu kan ve gözyaşı deryası üzerine İsrail Devleti'nin kurulduğunu bütün dünyaya ilan etmiştir. Kurulduğu andan itibaren sadece hâkim olduğu coğrafyada değil, komşuları için de bir tehdit olmaya devam eden İsrail bu gün de bu zulümlerine devam etmektedir.

SONUÇ

Neticede Filistin ve Kudüs erken dönemde İslam ve Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Müslümanların hâkimiyetinde iken bir barış ve huzur kenti haline gelmiştir. Ancak gerek Haçlılar döneminde Hristiyanların gerekse de modern dönemde Yahudilerin egemenliğinde kan ve gözyaşı deryasına dönmüştür. Burada İngiliz ve Amerikalıların himayesinde kurulan Yahudi devleti, günümüzde cereyan eden birçok hadisenin ana kaynağı teşkil etmektedir. Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasına karar verilmesinden sonra yöre halkı planlı bir şekilde tehcir ettirilmiş veya katliamlara maruz bırakılmıştır. Bu durum günümüzde dahi devam etmektedir. Bu

da bir anarşi sarmalına neden olmaktadır. Batı da bu sarmaldan nasibini almaktadır. Dünyanın huzur ve güven ortamına dönüşmesini isteyen herkes bu konuda kendine düşeni yapmak durumundadır. Aksi takdirde bu sorun onu da bulacaktır.

Kaynakça

- İbn Şeddâd, Siretu Selahattin el-Eyyubî,)Kahire: Daru'l-Menar Yayınları, 2000).
- Goodman, Martin, Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilizations, (Vintage: 2008).
- Günaltay, Mehmet Şemsettin, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006).
- Gündüz, Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü,)Ankara: Vadi Yayınları, 1998).
- Gürkan, Salime Leyla, Yahudilik, (İstanbul:İsam Yayınları, 2008).
- Belazurî, Futuhu'l-Buldân, (çev., Mustafa Fayda), (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991).
- Hamidullah, Muhammed, Mevmuatu'l-vesâik es-Siyasiyye: Li Ahdi'n-Nebiy ve'l-Hilafeti'r-Raşide, (Beyrut: 1987).
- Mille, James Maxwell, A History of Ancient Israel and Judah, (Nashville: John Knox Press,1986).
- Scheindlin, Raymond P., A Short History of the Jewish People: From Legendary Times to Modern Statehood, (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- Taberî, Tarihu'l-Umem ve'r-Rusûl, IV.
- Vandeburie, Jan, "O, İslâm'ın Zaferi İçin Ne Çok Gayretliydi: Selahaddin-i Eyyubi'nin Kudüs Haçlı Krallığı'na Karşı Uyguladığı Strateji (1171-1187)", (çev., Bedrettin Basuğuy), Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), I, 1(2013), s. 147-158.
- Yaşar, Şükran, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar" Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, I,2(2003) s. 105-115.

